

ben, hiszen a dolgokat elrendezni, tisztázni és megérteni vágyó költő kérdéseire nem válaszol az Úr. Sőt ezek a kérdések a létezését is lehetetlenítik. A virrasztó költő számára a passió vállalása marad, de szemlélete differenciálta az okokat és következményeket. A virrasztás nemcsak a nemzettel való sorsközösség vállalása, hanem elsősorban ítélezés. Nem reménykedéssel, nem illúzióval, hanem éles kérdéssel zárul a kompozíció. A látomás mindig időtlenít. Kiemeli tárgyát a pillanat érvényéből, egyetemes értelművé teszi. A zárókérdés-sorban a fájdalom felelősségre szólítással társul, a vízió kiemelkedik közvetlen tárgyi világból és történetiségéből: a mának éppúgy szól, mint a múltnak. Miként Baka István egész költészete, ez a hatalmas arányú verse is nagy erővel fogalmazza meg a reális önismeret elkerülhetetlen szükségességét. Költészetének gyakori kérdő- és felkiáltójelei a drámai létezés tudatosítását szolgálják: vagy-vagy kérdésként vetik föl az értelmes emberi lét, a nemzeti megmaradás és az emberi méltóság, erkölcs cselekvésre szólító ügyeit. (*Szépirodalmi*.)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

Pokolból jövet

UTASSY JÓZSEF ÚJ KÖTETÉRŐL

Gyötrelmes könyv ez, fölemelő és riasztó egyszerre, irgalmatlanságában példa nélkül álló. Tehetetlen az ember vele szemben. Nagyság és köznapiság úgy vegyül itt, a vonzás és taszítás olyan elképesztő intenzitású erőnek játéka zajlik benne, amivel nehéz valamit is kezdeni. Olykor mintha csak médium lenne, amin át az élet szörnyei acsarognak. Vergődve szenvedni kegyetlen dühüket. Máskor a teremtő hatalom csodái igéznek, s már-már elfelejténék, hogy ez a kötet nem ismeri a jövő időt. Elfelejténék: a négy ciklus jelen, múlt, jelen, múlt tagolása annak belátása, hogy a lehetetlennek feszül. Vagy ez is másképp van? Ne törődjünk vele, mit mond az az Utassy József, akinek mindig is szentség volt a szó? Arra figyeljünk csak, hogy a vonatkozások és megfelelések alig felderíthető sokaságával átszótt egység, zártság az egész szintjén és a legfontosabb pontokon fokozódott, ahogy a kifejezés hatásossága is? Tekintsük a kilátástalanságot, az esztétikai minőség kétségtelen csorbulásait, a *Csillagok árvájához* képest világosan érzékelhető veszteséget olyan tényezőnek, amittől a dráma tragédiává sűrűsödik? Olyan tragédiává, melynek tétje a költészet, tehát a személyiség épsége? Megtehetjük, s valószínű így kell tennünk. Bár még akkor is számolnunk kell azzal, hogy a kötet stilizált világába most oly erővel tolnak be az életrajzi elemek, a magánemberi mozzanatok, hogy akaratlanul erre az empirikus-szemléletes övezetre fordul a figyelmünk. Ami magyarázható a távolságtéremelés nehézségeivel, értelmezhető az írás kényszerűségei felől, fölmutatható, mint a küzdelem dramaturgiai momentumai, elemezhető az új helyzet jellemző és minősítő sajátosságaként — mindegyik messzire visz. Csak a könyvet átható gyötrelmen nem enyhít. Csak nyugalanságunkat képtelen megszüntetni.

Utassy József termékeny leleménnyel kísérli meg áthidalni a problémát. Az új versek közé sorolja az ideillő korábbiakat. Összjátékuk lebilincselő: egész egyszerűen hibátlan. Akár most is írhatta volna valamennyit. Az a benyomásunk támad, hogy ezt a költészetet nem érte váratlanul, ami történt. Utassy József talán nem, de művei sejtették, sőt, alighanem tudták a megpróbáltatások bekövetkeztét. Mintha a versek írják őt — nem kívánt bizonyítékként a belső egység, következetesség

bonthatatlanságának, a pálya elrendelésszerű logikájának. Vagyis a korábbiak az újakat olyan összefüggő, jelentésszerű egészebe kapcsolják, amiben ezek rejtett utalásokkal telítődnek, mintegy kiegészülnek, s éppen dokumentumvoltukkal, az eddigiéknél mélyebbről és közvetlenebbül bizonyíthatják, mennyire az erkölcs, a fel nem adható szuverenitás, a helytállás Utassy József vezető eszméje. A hűség önmagához és vállalt feladatához.

De a leleménynek van a fentieknél egy fontosabb vonatkozása is. Aki ismeri Utassy József verseit, megállapíthatja: olyan alkat, aki nem tehet mást, tisztán és pontosan mondania kell igazát, tekintet nélkül a körülményekre. Szolgálja, s ugyanakkor kiszolgáltatja tehát a szó. Most a *Szélkiáltó* teljesebben, mert állapotra, s az állapot elháríthatatlanságára utalva fogalmaz: „furcsa tömlőc ám az ének, / rabja vagy de mégse véd meg”. Itt már nemcsak arról van szó, amit a *Csillagok árvája* kapcsán jegyeztek meg róla, hogy „neki is cselekedet a szó, sors a vers”, mint a magyar költészet nagyjainak. Arról is, hogy az ének: teljes létezésének egyetlen közege. Létmódja — ellentétben az „élménylírát” hangoztatók véleményével — már a *Csillagok árvájában* salaktalanul szelleminek mutatkozott, csak ez akkor nem tudatosult kellőképpen még Utassy Józsefben sem. Most igen. Most kiderült, milyen ez a költészet. Mindig is megtévesztő elevenséggel voltak jelen a műben a fogantató élmények, a mindennapi körülmények. De korábban egyik se önmagáért került a versbe, s ott nem a maga törvénye, logikája szerint hatott. Annyi volt a feladatuk, s ennek sugallatos gazdagsággal feleltek meg, hogy érzéki-szemléletes formában elének idézzék az eszmei megjelenőt. Soha, egy pillanatra se lehettek tehát önmagukkal azonosak. Nem is tudtak azok lenni. Mintegy előteret alkottak csak. Most, az új versekben, a közvetlen élet izzása oly erős, hogy nehéz rajta áttekinteni: a virtuális világ, s a lényegi életet élő személyiség szükségképpen elhalványul. Ez az, amit Utassy József felismert, amikor „furcsa tömlőc”-nek nevezi az éneket. Csak benne létezhet magas igényeivel, a szépség, jóság, igazság, üdvösség eszméi szerint, csak benne képviselheti konzekvensen a küldetés elvét. Benne, de a valóság ellenében. S miután ez a valóság nemcsak a tágabb értelmű „énekijesztő kor”-t jelenti, hanem a szűkebb életrajzíságot, a szellemi megjelenése elé torlaszt emelő empirikusságot is, a virtuális világnak erősítésre volt szüksége. Azokkal a versekkel tehette ezt a legkönnyebben, s a legtermészetesebben (ha már válogatott kötetet nem adhatott vagy nem akart kiadni), amelyek létezhetésének terét megeremtették, kitégőztették. Nem mondhatott le „talpalatnyi hazájá”-ról, arról, *ami nincs, de aminek lennie kell, mert lehetne*. Ha erről lemond, ha engedi hordalékkal feltöltődni, visszahúzódni, akkor magáról mond le. Hiszen ő ez a *lehetne*, „egy vén csillag kiszemeltje: / gáttalan galaktikáim kertje” (*Potomság*), akit „a Föld... fiaként üdvözölt, / s énekek énekének / fogadott föl a zöld. / Nem: csillagra cselédnek” (*Nyílt levél*).

A cím: *Pokolból jövet*, azt sugallja, hogy a legrosszabban túljutott, pedig nem így van. A történeteket, a démonikus örvényeket felidéző versek múlt idejűek, vagyis kétségtelen, hogy az igazi, a tragédiába forduló drámának Utassy József sem a pusztá életért való küzdelmet tekinti. Animális szintről indít, a felakasztott, dögszagot árasztó kutya látványától, a „végem van” zéró pontjáról, a fogcsikorgató vergődéstől, de csak azért, mert nem tehet másként. Ez is ő. Ezzel is számok kell vetni, ezt is ki kell beszélni, s vállalni, hogy a magával való azonosságát világos elmével tisztázhassa visszamenőlegesen is. Ő volna az a meztelen és mozdulatlan, szelidségében is heroikus alak, aki csillagok tövisszorosújával koponyáján jelenik meg? Akiért aztán „szírénaszóval jönnek... a fehér köpenyesek”? (*Lakótelepi Jézus*) Ő volt az, aki Istennel perelt (*Egy süket és vak Isten panaszfalára*), noha régtől tudja, hogy Isten csak fény a bilincsen? S ő, aki „megőszült magzat”-ként ordított vissza az anyai öl odújába? (*Eset*.)

Szinte észrevétlenül ugyan, de a kérdések két jellegzetesen tradicionális magartásra irányulnak: a szenvedő-megváltóra, s a perlő-viaskodóra. Egyik is, másik is kitégőztetett személyes, tehát idegen Utassy Józseftől, aki előző kötetének tanúsága szerint, küldetésének tudatában bár, de félreérthetetlenül „Ember”-ré, ama

végző értéké redukáta magát, ami valamennyünkben közös. „ÉN — az mindig valaki más” — írta Rimbaud-tól származó mottójában. Önmagát feladni — erőt adó tudat — még elveszett állapotában sem képes. Ugyanakkor alakját e versekben egyszerre láttatja valóságosnak és szimbolikusnak, helyzetét konkrétnek és lényeginek, tehát szinte megszólalása pillanatában, az animális szint ellenére, jelezni tudja e távoli terránumokat egybefogó, s az őt egyedül kifejező teljességigényt, illetékeségérzést. Drámáját, a megoldásra irányuló erőfeszítéseit ez az igény és illetékeségérzés teszi jelentőssé, amikor egy korábbi mű segítségével megkísérli érvényesítésüket és személyesben az általánost nyomatékosítva helyzetét, lehetőségeit a világra vonatkoztatja: „Nézzétek: karomon gyászszalag növekszik! Lassan már / oly nagyra tágul, hogy ráhúzhatjátok a Földre is.” (*A kör átváltozásai.*)

Innen versről versre esendőség és nagyság, következetes, az ösztönöket is fegyelmezni akaró meggyőződés és döbrent reménytelenség lüktet egymásban. Olyan atmoszférát teremtve, amelyben minden szó izzani kezd, egyik sor a másikba olvad, a feszültség átüt a versen, értelmét a következőbe kapcsolja, jelentését egy magasabb, ciklust kristályosító, kötetsszervező logikába köti. Miközben az egész lépésről lépésre halad, mintha semmi olyat nem akarna maga mögött hagyni, amivel nem nézett szembe, amit nem vizsgált meg aprólékosan. Késlelteti a neki-nekilóduló folyamatot, ami új feszültségekkel telíti az amúgy is robbanásközei helyzetet. Egyszersmind jelzi: olyan emberrel van dolgunk, aki az életét tette fel arra, amit csinál, s végigcsinálja amit elkezdett, ha belepusztul is. Ezért lenne méltatlan az öngyilkosság (*Aki maga elé mered*). Ezért hárít el mindent, ami útból kitértené, ami ezt a lényeg felé törő szándékot gyengíthetné vagy meghamisíthatná (*Csengés ezüst emléke száll*). Ezért is kész újra és újra előről kezdeni mindent, ha érzi, hogy a „május ragyája” ráég és megrontja (*Kovács Istvánhoz*).

A személyiség hatalmának növekedését, koncentrációját jelzi, s másféle feszültségek forrását nyitja meg az az ellentét, ami a teljes kilátástalanságot, a feloldás lehetetlenségét panaszoló érzelmi érvek, s a mind magasabbra lendülő versek *fentje* közt támad, akkor is, ha ez a *fent* jórészt korábbi teljesítmény. „Félek már magamtól, / félek, nagyon félek” (*Félek már*); „jogom van, / jogom: / a természetes halálhoz” (*Halál úr*); „Az éjféli víz vonzott engem, / ... nyelvemen volt már a szentséges ostya” (*Halálra váltam*); „Elhagyott minden. / Isten se pártol. / Száműzött az / ének a számról” (*Daltalanul*); „Jaj most vagyok csak / igazán árva” (*Holt pont*) hangzik szüntelenül az egyik oldalról. De halállal szemközt is ott az öntudat, az önérzet, gyengeségben is az elszánt erő, a magas igény, ahogy a Nagy Lászlót búcsúztató versben: „Kikeleti zöldözönben / vigyázlak világba öltözötten / orcámra permeteg bánat nem kell / Fájdalom vizének ott a tenger / ZENG HANT ALÓL IS ZENG / A SZAVAD ZENG / NINCS SEMMI ÚJ A FÖLD ALATT SEM”. Alapkérdésre tisztult itt ki a válasz. Nem a halál a fontos, hanem az élet. Félelme tehát semmiképpen sem a halálé, hanem az elintézetlenségé. Az élet és a mű megformálatlanságáé. „Természetes halál”-t akar, az élet részeként mindent kiteljesítőt, véglegessé zárót, mert csak az ilyen vállalható és viselhető annak, akit „a szabadság igazgat”, aki tehát látja és követni tudja életben a lét értelmét. S mert „énekijesztő korban” él (*Bábutok búbján*), ezt a morális elvet nemcsak a maga közvetlen fenyegetettségén, pszichikus és szellemi zavarán kell átvinnie, de a korból is ki kell tudni juttatnia. Iszonyú a távolság feladata és lehetőségei között.

Ha az az Éden nincs sehol, amit a *Tüzem, lobogóm* verseinek telt érzékiségében, önfeledt egyértelműségében, páras és illatos konkrétságában megcsodáltunk, mint az épség, egység tüneményét, ha az a költő nem boldogulhat, aki az életet önmagáért, titokteljes varázsáért, a benne való részvétel öröméért élte, mint egy kölyök, akkor „Halálig levetközve” a hit, a szándék, a meggyőződés érveit hangoztatva, mindent eszményeihez mérve, a *nincsre*, a *legyenre* kell összpontosítania. A *Csillagok árvája* ezt tette, világosságot teremtve a homályban, tisztaságot és egyértelműséget a zűrzavarban. Csak hogy a *Pokolból jövet* hőse, talán az eddigiekből is láthatóan, új, az előzőnél rosszabb, végletes helyzetbe került. Még a dalban, a költészetben való

létezetése is kétségessé vált. Eddig — bár beletörődni sose tudott, legalább lélekben, hiánytalanul birtokolhatta a világot. Most ez is lehetetlenülni látszik. S ha az erők új és új összefogásával ez a szellemi világ, s vele az élet tartható is, úgy látszik, egyelőre tovább nem építhető. Jelezheti ezt, hogy a beillesztett korábbi versek határozottsága nem tudja tartósan elnyomni az állandósult félelem kiáltásait, áthidalni a szorongó hit olykori megingásait, a koncentráció kihagyásait. Az *Ifjúság, mint sólyommadár* nagyon pontosan, e riasztó távlat rögzítésében is autentikusan állapítja meg: „nem a kesztyűd, nem is a keselyű:” — azt a selymot „te ijesztetted világgá, kóbor / Mert ezüst rablánc csörög csuklódon.” Itt és így kapja teljes értelmét a szintén korábbi *Hitfogyatkozás*, ez okból találja vigasztalannak az elmúlást, az enyészetet (*Szép elmúlás, gyönyörű enyészet*), ezzel a tudással perel a *Paradicsomi tűzmadár*, ezért lesz keresztje az irás (*Az én keresztem*), s ezért szól, jajong olyan gyötrelmesen a *Szélkiáltó*. Hiszen nemcsak a személyes élet, de az egyetemes lét értelme mutatkozik képtelennek a beteljesülésre. Magáért — nem külső erővel, hanem magával viaskodva, egyre többet veszítve, a reménytelenségben is egyre sűrűsödve, mint föllobbanó és önmagába visszahulló csillag — ilyennek látszik most Utassy József közelíthetetlen és feltörhetetlen magányának sötét gyűrűjében.

S e ponton már alighanem kiviláglik: a zaklatott érzelmi szféra nagyon is következetes gondolkodást takar, a helyzetből eredő minden konklúziót megfontoló logikát. Utassy Józsefnek úgyszólván legfontosabb művészi törekvése, hogy magáért való küzdelmének szituációi, konfliktusai, fordulóit, megoldási kísérletei törvényre mutassanak, az általában vett ember léthelyzetét társítsák. Talán kikerülhetet volna, mint annyian tették még nemzedéktársai közül is — nem tette: küzdelmét, az épséget és teljességet kereső, olykor hiábavalónak érzett szenvedélyét állította lírálja, így gondolkodása középpontjába. A cikluszáró *Szélkiáltó* mondja ki, bár kezdettől tudja, hogy vívódásának értelme mélyen általános: „Jaj, ne hagyjatok magamra, / ne száműzettek a dalba, / ne száműzettek a dalba: / jaj ne hagyjatok magamra. / ... Engemet ha árván hagytok, / engemet ha árván hagytok, / ti is egyedül maradtok, / ti is egyedül maradtok: / engemet ha árván hagytok.” Igény és lehetőség távolságát gondolatilag is megélve, megbizonyosodva arról, hogy az életben nincs, mert nem lehet teljesség, bizonyítja e küzdelem során, hogy mégis fontosabb erkölcsi-szellemi vonás, mint a lehetetlenre törekedni. Ha máshol nem, hát a versben. Kockáztatva a belső világ és a külső valóság kettéhasadását. Végso kérdéseket feszeget. Ezért is, bárhol metszünk e kötet szövetébe, mindenütt a gondolati összpontosítás és a spontán élmény egymást feszítő, drámai effektusaival találkozunk. Akkor is, ha e két oldal ereje némelykor nem egyenrangú.

S itt különös súlyt kap a már említett tény, az, hogy a kötet nem ismeri a jövő időt. Azon túl, hogy a távlatatlanság Utassy József erkölcsi-szellemi komolyságát, gondolkodói tárgyilagosságát, józanságát jellemzi, az első ciklus tanulságainak feszülő további három értelmére is fényt vet. Ami az elme számára reménytelen, nem biztos, hogy lehetetlen. Ezért idézi a második ciklusban a szerelmek ígézetét, fojtogató gonddal, széthullással szemben a fényt, a szenvedély lobogását, a végtelen — szerelemben, tengerben, minden egységre törő természeti erőben egyazon — ragyogását, a szellemivel szemben a vérbő, játékos, minden ízével a realitásban élő, az erőt, egyszerűséget, az evilági örömeket megtestesítő embert (*Ave, Éva*). S mert „a szerelemtől végleg eloldva” borul „gyászba, / fekete gondba”, hát a ciklus záróversének odaállítja a *Nudista strandont*, szóljon a „Mégis: / szép itt, csak-azértis!” Ugyanez okból tesz úgy a harmadikban, mintha Isten tudja, milyen fontosak lennének a társadalmi, politikai, irodalmi élet ügyei (*Hungária kávéház*), noha tudja, erről közbeszólásokkal, epigrammákkal, epés megjegyzésekkel, bökversekkel, legyenek bármilyen szellemesek, meggyőzni nem képes sem magát, sem bennünket, ahogy a viselkedést se bővítheti velük viselkedővé. Tudja: a negyedik ciklus ezért tér vissza a gyerekkorhoz, az egység álmának egyetlen reális idejéhez (*Bükkszentzserébet*).

Vajon lelke poklától szabadulhat-e ott? Kényszerűség ez, de vállaltan radikális

döntés. Konzekvens ebben is, hiszen ezzel az emberi méltóság, s a morális biztonság érvényesítésének feltételét teremti meg. Nagy erőre, nem remélt tartalékokra vall, hogy képes ilyen lenni, képes annyi rászakadó szörnyűség közt is töretlen maradni. Ez ad fedezetet, a kötetzáró, elégiásan megbékélt, *Hol ifjúságod tűnt el* című dalnak: „Hol ifjúságod tűnt el, / fekszel hanyatt a fűben. / Hatalmas fellegárnyban, / heversz az elmúlásban. // Villanydrótkotta-hangok / a fecskék, vadgalambok. // Dúdolod őket hal- kan. / Suhanc vagy. Halhatatlan.” (*Szépirodalmi*.)

VARGA LAJOS MÁRTON

Teke Zsuzsa: Hunyadi János és kora

Teke Zsuzsa munkája hosszú, a könyv harmadára terjedő, leckefelmondásnak tűnő bevezető részt tartalmaz: mit jelentett Európa a középkorban, hogyan alakult nyugati s hogyan középső-keleti részeinek társadalmi fejlődése. A végén derül ki, hogy nem a téma kibontásának történetírói nehézségéről van szó. Hunyadi személye, szereplehetőségei, a fényes egyéni karrier és a történelmi küldetés számunkra oly egyértelműnek tűnő összefonódása a korabeli magyar politikai struktúra — és a különbségek megértetéséhez az európai fejlődés — feltárásával nyeri el mélyebb magyarázatát. A könyv további, most már Hunyadival foglalkozó fejezetei az előzmények nélkül bizony nem lesznek érthetőek — a szerző, vállalva az olvasói érdeklődés esetleges ellankadását kezdetben, a végére feszes szerkezetű, pontos és koncepciózus magyarázatokkal szolgáló olvasmányélményt nyújt. Nem is lehet másként: Hunyadi és kora századok óta a történelmi érdeklődés középpontjában áll, sokkötetes munkák és forráskiadványok egész sora tárgyalja, s aki most a *Magyar História* ismert terjedelméhez és széles olvasóközönségéhez szabottan önállót is akar nyújtani, ezt csak a társadalmi és főként a politikai erőter az eddigieknél igényesebb és markánsabb felvázolásával teheti.

Hunyadi János családjának ismeretlen, talán román nemesi sorból történő fel-emelkedése ha nem is gyakori, de nem is rendkívüli jelensége korának. Az uralkodók Európa-szerte arra törekedtek, hogy hozzájuk hűséges nagybirtokos csoportot alakítsanak ki. Ellenfeleiket bomlasztották, híveiket felemelték. A hűség önmagában persze nem volt elég; tálentum is kellett hozzá. Hunyadi János apja Zsigmond király udvari vitéze volt, s a fiú is kardjával szerzett elismerést, majd birtokot.

A fejedelmi patrónus, Zsigmond király 1437-ben bekövetkezett halála az erőviszonyok újjárendeződését hozhatta magával, hiszen az új uralkodó nem követte feltétlenül elődje káderpolitikáját. De seregszervező-kardforgató emberre egyre nagyobb szükség volt. Hunyadit továbbra sem az uralkodó közvetlen környezetében, hanem hadszíntéren találjuk: ezúttal a Délvidéken, a török ellen folytat — egyelőre kisebb jelentőségű — fegyveres küzdelmet. Az egyéni ambíció mellett két fontos motívumot kell itt említenünk: azt a tényt, hogy Hunyadi gyarapodó birtokai a Délvidéken feküdtek, s így elsőrendű személyes érdeke is volt e területek megvédése; továbbá hogy az Itáliát megjárt katona nem maradt érintetlen az ottani művelődési hatásoktól, s a pogány török elleni harcot az egyetemes európai küldetés tudatával vállalhatta. „Kiugrását”, a legnagyobb birtokiak és hatalmúak közé emelkedését közvetlenül mégsem sikeres törökellenes harcainak, hanem a trónutódlási harcokban Ulászló melletti kiállásának és az ellenséges ligán aratott győzelmeinek köszönhetette. Ekkor, 1440 táján emelkedett a leghatalmasabb főurak közé.

Idáig a korántsem tipikus, de nem is kivételes pálya. Kérdés, hogy milyen